

Votum
over besvarelsene af Selskabets prisopgave
1964–65.

Ved indleveringsfristens udløb den 1. september 1965 var der modtaget fire besvarelser af den prisopgave, som Selskabet udskrev i 1964 over emnet »Erik Pontoppidans Collegium Pastorale, undersøgt som udgangspunkt for en karakteristik af orthodoxiens og pietismens præsteideal og pastoraltheologi«.

*

Afhandlingen, der er indsendt under mærket »Kierlighed bliver dog Lovens allerstørste Bud«, fylder 83 maskinskrevne sider i formatet A 4, hvortil kommer en litteraturliste med 13 titler. Afhandlingen indledes med en kort biografi over Pontoppidan (p. 1–4). I det følgende stykke behandler forfatteren Pontoppidans indstilling til ortodoksien ved at fremdrage enkelte begivenheder fra Pontoppidans første år som præst og referere den opfattelse af den kirkelige udvikling, der findes i Collegium Pastorales første kapitler. I de følgende 13 afsnit gennemgås hovedpunkterne i Collegium Pastorale, og referaterne giver i det store og hele et godt indtryk af værket. Under gennemgangen gøres der af og til bemærkninger om Pontoppidans anskuelser, når det f.eks. nævnes, at han ikke redegør for sakramenternes betydning, fordi de ingen rolle spiller for ham, eller når det fremhæves, at det subjektive element i ordo salutis spiller en for stor rolle for ham. Udviklingen i tiden mellem reformationen og Collegium Pastorale belyses hist og her ved enkelte eksempler fra Confessio Augustana, Apologien, Den danske Kirkeordinans og enkelte andre kirkelove samt Palladius' Visitatsbog, Niels Hemmingsens og Jesper Brochmands postiller samt Hemmingsens »Pastor«. Men opfattelserne heri refereres kun som baggrund, og til en virkelig konfrontation af pietisme og ortodoksi kommer

det ikke. I en lille efterskrift understreger forfatteren bl.a., at Pontoppidan fremhæver omvendelsen på bekostning af dåben, men han kan billige, at der lægges vægt på helliggørelsen forstået som menneskets vilje til at tjene Gud. Sådanne vurderinger er opgaven uvedkommende, og da afhandlingen i alt væsentligt indskrænker sig til at referere »Collegium Pastorale« og nævne enkelte eksempler på den forudgående udvikling, kan vi ikke indstille den til nogen belønning.

*

Den afhandling, der er indsendt under mærket »Mauritius«, er skrevet med en letlæselig håndskrift og fylder ialt 366 små kvart-sider. I litteraturfortegnelsen opregnes der 35 titler på benyttede værker, hvortil kommer nogle ikke nærmere specificerede leksika og tidsskrifter m.v.

Afhandlingens første afsnit (p. 8-96) er en almindelig gennemgang af hovedpunkter i den danske kirkes historie fra reformationen til ca. 1775. Den bygger på de gængse fremstillinger, men udvides hist og her med referater f.eks. af L. Hejselbjerg Paulsens disputats om sønderjysk salmesang og L. J. Kochs værker om H. A. Brorson. Derpå redegøres der for Pontoppidans levned og eftermæle på grundlag af Michael Neiiendams biografi, hvortil kommer et stykke om »de stærke jyder« og Pontoppidans katekismeforklaring (p. 99-131). Collegium Pastorale gennemgås derpå kapitel for kapitel (p. 132-352), og referatet er disponeret særdeles overskueligt i fire hovedafsnit om kirken, præsten og forkyndelsen samt om sjælesorgen og præstens øvrige gerning. Efter gennemgangen af det første kapitel og i slutningen af hvert af de tre sidste afsnit gives der en karakteristik og vurdering af det netop refererede. Men disse stykker - 21 sider ialt - er lidet indgående, og karakteristikken holder sig til almindeligheder, der ikke klart præciserer forskellene på ortodoks og pietistisk tankesæt, når det f.eks. hedder p. 193, at det ortodokse syn lagde mere vægt på den rene lære end på det personlige, der var hovedsagen for pietisterne, og p. 257, at modsætningen mellem de ortodokses kamp for at bevare det rene evangelium og Pontoppidans krav om omvendte og genfødte præster var en forskel i eftertrykket. Bedst er bemærkningerne i slutningen af det fjerde hovedafsnit, hvor nogle af forskellene i de ortodokses og pietisternes syn på katekisation, skriftemål og gudelige forsamlinger ridses op, men de er kendte i forvejen og giver ingen udtøm-

mende vurdering af de pågældende afsnit hos Pontoppidan. Når behandlingen af materialet er så svag, hænger det ikke mindst sammen med, at der ikke er givet nogen egentlig fremstilling af de ortodokse forestillinger om præsteidealet og af deres pastoraltheologi – den bemærkning, som fremføres i afslutningen, at Pontoppidans værk skal vurderes på baggrund af det, der er skildret i indledningen, har ingen gyldighed, da indledningen ikke lægger særlig vægt på de emner, der skal behandles i opgaven. Fremstillingen bærer også et fortællende og refererende præg. Til trods for den flid, der er anvendt på udarbejdelsen, kan vi ikke indstille afhandlingen til nogen belønning.

*

Under mærket »vita brevis, ars longa« er der modtaget en afhandling, der er delt i to dele på henholdsvis 91 og 108 maskinskrevede sider i formatet A 4, hvortil kommer nogle ark med noter til en del af afhandlingen. Mange af siderne i afhandlingen er kun delvis udfyldte, og på enkelte findes slet ingen tekst. Der er også talrige udstregninger og tilføjelser på siderne, og manuskriptet er i det hele uordentligt.

I den første del søger forfatteren, efter nogle indledende bemærkninger om Pontoppidans person og hans daglige omgivelser, at belyse Pontoppidans vurdering af ortodoksien og fremhæver bl.a. hans positive indstilling til teologer som Brochmand, Rosenkrantz og Arnd. Ifølge forfatteren ligner Pontoppidans pietistiske indstilling mere Speners end Franckes, fordi bodskampen ikke methodiseres, og det er den, der kommer til udtryk i Collegium Pastorale, hvor der også fejdes mod sekterisk pietisme, hykleri og overtro samt mod vantroen i tidens filosofi. I kap. 2 gennemgås de nærmere årsager til, at Pontoppidan holdt de forelæsninger, der ligger til grund for Collegium Pastorale, og der berettes kort om universitetets pastoraltheologiske undervisning i tiden omkring 1750. I kap. 3 redegøres der noget mere indgående for Pontoppidans udvikling og hans pietistiske forestillingsverden samt for hans polemik mod de ortodokse og den interesse for pastoraltheologien, der spores i flere perioder af hans liv. I kap. 4 gøres der nogle kritiske bemærkninger om Pontoppidans sprog og tankegang, og først i kap. 5 – efter at p. 1-39 er medgået til behandlingen af ovennævnte ret perifere emner – begynder forfatteren at beskæftige sig mere indgående med Collegium Pastorale, hvori p. 1-171 skal omhandle

præsteidealet og resten pastoraltheologien. Dog er denne opdeling ikke konsekvent gennemført hos Pontoppidan, og den får øjensynligt ingen følger for afhandlingens disposition.

Forfatteren har nemlig især heftet sig ved Collegium Pastorales kap. 19 om saliggørelsens orden, som efter hans opfattelse er værkets kerne, og han refererer dels Pontoppidans egen opfattelse, dels polemikken mod den ortodokse forståelse deraf. Men dermed opfører gennemgangen af Collegium Pastorale brat, og indholdet af de forudgående kapitler er refereret springende og tilfældigt og ofte uden at blive belyst nærmere. Nogle steder er der lagt vægt på polemikken mod ortodoksien, men et andet sted gennemgås og kritiseres f.eks. de skriftsteder, hvormed Pontoppidan begrundet præsteembedets nødvendighed. Til tider forfalder referatet til at være yderst kortfattet og helt utilstrækkelig parafrase.

Med den første del af afhandlingen har forfatteren åbenbart haft til hensigt at redegøre for Pontoppidans synspunkter og for hans opfattelse af ortodoksien. I afhandlingens anden del vil han lade de ortodokse selv komme til orde, og det sker først ved en gennemgang af embedssynet, som i alt væsentligt bygges på nogle kirke love og et stykke af Brochmands fremstilling i Systema, som skal godtgøre, at for ham er evangeliets sandhed uafhængigt af embedsindehaverens personlige kvaliteter. Hertil føjes et langt citat af en tidsskriftsartikel af R. Askmark, et stykke om donatisme omkring 1700 og et uddrag af en theologisk disputats. Det følgende stykke (p. 21-60) handler om prædikenen. Også her begyndes der med forskrifter fra den kirkelige lovgivning, nogle homiletiske grundbegreber fra Brochmands postil opregnes og derpå gengives indholdet af et utrykt, homiletisk arbejde fra Morten Reenberg, som forfatteren har gjort sig fortjent ved at fremdrage. Af P. Rosenstand-Goiske gives der et indtryk, og kapitlet slutter med referater af nogle ortodokse prædikener fra det 17. årh., hvortil føjes en polemik mod Pontoppidan. De følgende stykker om katekisationen og sjælesorg, skriftestol og kirkedisciplin (p. 61-66) er ikke andet end løse rids, men behandlingen af præsteidealet er noget udførligere (p. 67-101). Det bygger på udsagn i kirkeordinansen, hos Palladius og Brochmand, og særligt fortjenstfuldt er det, at forfatteren inddrager biskop Hans Hansen Resens »Idea boni pastoris« i fremstillingen. Andre værker nævnes, en enkelt ortodoks prædiken fra 1733 refereres, et lille stykke om præsters symbolforpligtelse flettes ind i kapitlet, og efter nogle spredte iagttagelser slutter stykket

med at fremhæve, at de ortodokse aldrig har benægtet, at præsten skulle være genfødt og leve et nyt liv – forskellen på ortodoksi og pietisme beror på den betydning som præstens person har for hans gerning. I det afsluttende stykke (p. 104-8) søger forfatteren endnu engang at argumentere for, at det er i synet på ordo salutis, at ortodoksiens og pietismens veje skilles. Der gives flere momenter til en uddybelse af emnet, men ikke nogen tilbundsgående redegørelse derfor.

Sammenfattende må vi fremhæve, at der øjensynligt er arbejdet ihærdigt med at besvare opgaven, og at forfatteren er fortrolig med nogle fundamentale forskelle på ortodoks og pietistisk tænkesæt. Hist og her påviser forfatteren nogle problemer, der nok kunne fortjene en nærmere uddybning, og det er fortjenstfuldt, at der i afhandlingen er inddraget enkelte hidtil upåagtede værker. Alligevel kan den hverken i indhold eller form betragtes som andet end en bredt anlagt skitse. Gennemgangen af Collegium Pastorale er helt utilstrækkelig og de kilder, der henvises til i anden del kan ikke give mere end spredte og tilfældige indtryk af udviklingen. Der er ofret alt for meget arbejde på perifere emner, navnlig i afhandlingens første del, sproget savner ofte tilstrækkelig klarhed og referaterne er af højst forskellig værdi, men dominerer fremstillingen i alt for høj grad. Litteratur, der kunne belyse emnet, er kun benyttet i beskedent omfang, væsentlige værker er slet ikke anvendt. En litteraturfortegnelse findes ikke, og notesystemet er i grov uorden. Argumentationen, hvor den findes, er så svag, at den på ingen måde kan overbevise. Disse mangler er så fremtrædende, at vi ikke kan indstille afhandlingen til nogen belønning.

*

Under mærket »Veritas et Pietas« er der indleveret en afhandling på 326 maskinskrivne sider i formatet A 4. Noterne fylder 40 og litteraturfortegnelsen 5 sider.

I indledningen påpeger forfatteren den omfattende karakter, pastoraltheologien havde i ortodoks og pietistisk tid. Han redegør for den opfattelse af den kirkelige udvikling, der findes i de første kapitler af Collegium Pastorale og dernæst for sit kildemateriale og den placering, de enkelte skrifter har inden for hovedstrømningerne i kirkehistorien fra det 16. til det 18. årh. Derpå følger selve afhandlingen, som er delt i følgende kapitler: 1. Ministerium, 2. Vocatio, 3. Habilitas, 4. Fidelitas, 5. Officia.

Kap. 1 begynder med en principiel redegørelse for det lutherske embedssyn, hvis dobbeltsidighed forfatteren genfinder hos Pontoppidan, og som gør det naturligt først at behandle opfattelsen af det særlige og det almindelige præstedømme. Forestillingerne herom gennemgås hos de ortodokse teologer, der lægger vægten på embedet og fremhæver dets herlighed, ærværdighed og guddommelige oprindelse samt understreger den magtbeføjelse, der hos J. Gerhard er embedets »forma«. Derpå følger udviklingen hos reformteologer i det 17. årh., hos Arnold, Baumgarten og Mosheim m.fl., hvor vægten i stadigt højere grad ligger på personen fremfor på embedet. I afsnittet om det almindelige præstedømme behandles især Rostockteologernes, Speners og de radikale pietisters forståelse og den måde, hvorpå de omformer og fremhæver forestillingen om det almindelige præstedømme, som var skudt i baggrunden af de ortodokse. Også ved at iagttage de betegnelser, som teologer fra de to epoker foretrækker, kan der gives en nærmere forståelse af, hvorledes præsteidealet skifter. Endelig fremstilles opfattelsen af præsteembedets grader, af bispeembedet og den meget betydelige rolle, som præsternes indbyrdes forhold kommer til at spille i pietismen.

Kap. 2 skildrer kaldelsen, og der gives til indledning en oversigt over synspunkterne i Collegium Pastorale. Derpaa redegøres der i fire afsnit for den retmæssige, middelbare, guddommelige og indre kaldelse, som den opfattes i efterreformatorisk og ortodoks tid og efter at have påpeget den kritiske indstilling dertil hos bodsbevægelsens og pietismens ledere gennemgås der nogle »casus«, som hos Pontoppidan har forbindelse med kaldelsen, og indholdet af nogle betænkninger, som ortodokse teologer har afgivet over samme emne. Meget detailleret og udførligt redegøres der for det pietistiske syn på kaldelsen, hvor det er personen, der skal legitimere ordningen, og hvor *vocatio interna* og *puritas intentionis* kommer til at spille en ny og væsentligere rolle. I de følgende afsnit behandles ordinationen og den betydning, der tillægges kaldelse og håndspålæggelse samt eksamen og formaning i ortodoks tid. Det vises, at pietisternes interesse herfor er aftagende og at de lægger vægt på at kunne skildre præstegerningen på baggrund af offerforestillinger fra det gamle og det nye testamente. Endelig gives der en redegørelse for »vinculum pastorale« og de bevæggrunde, der anses for afgørende, når præster søger forflyttelse eller afsked, og det vises, at pietisternes opfattelse i alt væsentligt følger den ortodokse linie.

Kap. 3 indeholder en indgående skildring af de krav, der skal

stilles til præster, for at de kan anses for egnede til at bestride deres embeder. Hovedsynspunktet er her, at ortodokse teologer især hefter sig ved naturlige og erhvervede egenskaber, medens pietisterne fremfor andet kræver, at præsten skal være omvendt og genfødt. De generelle og specielle krav, der fremføres i tyske kirkeordninger fra det 16. årh. og hos ortodokse teologer i tiden før 1675, gennemgås, og det vises, hvorledes kravene til de personlige erfaringer og oplevelser vokser i reformbevægelsen, således at Spener kommer til at bygge på en stærk tradition. Hertil knyttes en redegørelse for de krav om reform af det theologiske studium, som blev stillet fra forskellige sider, og som det blev et væsentligt anliggende for pietisterne at efterkomme, så præsternes åndelige dygtighed kunne udvikles. De fremmede også skriftstudiet, men det var først Pontoppidan og hans samtidige, der påny fremhævede de almene kundskabers betydning for præsten. En særlig skildring gives der af striden om de uigenfødtes theologi og præstegerning, som fik betydning for den almindelige indstilling til de pietistiske præster. Speners standpunkt refereres, men hovedvægten ligger på opgøret mellem J. Lange og V. E. Löscher og på striden mellem Strandiger og J. Trellund.

Kap. 4 udfolder endnu et hovedpunkt i Collegium Pastorale, nemlig den troskab, som præsten må udvise i sin embedsførelse. Den indskærpes både af ortodokse og pietister – dog mest af de sidste – men de ortodokse taler ud fra embedstheologien, pietisterne ud fra deres forestillinger om den genfødte præst, uden at grænserne dog kan trækkes skarpt op. Niels Hemmingsen kræver, at præsten i et og alt skal være et eksempel for sin hjord, og i nogle særlige afsnit om præstens studier og levned benyttes netop hans »Pastor« som udgangspunkt for en gennemgang af udviklingen i den ældre lutherdom og ortodoksien, hvor man mere og mere interesserer sig for præstens fidelitas. Det er forfatterens opfattelse, at ortodoksien især ved opgøret med pietismen om dette emne blev tvunget til at fremhæve, at ordets kraft er uafhængigt af præstens levned. I den pietistiske pastoraltheologi kom stykkerne om præstens troskab til at spille en stor rolle, og der gøres i særlige afsnit rede for puritas intentionis, for incitamenterne til at udvise den, for den store rolle som bøn, meditation og selvprøvelse kom til at spille, for præsten som forbillede for de troende i kraft af de pastorale dyder, samt for klogskaben og den udholdenhed, der er selve livsnerven i den pietistiske præsts virke.

Kap. 5 behandler præstens praktiske virksomhed, hvor pietisterne har været mindre interesserede end de ortodokse i en begrebsmæssig afklaring af, hvad embedet skal omfatte. Hvad først prædikenen angår, gennemgås dens teori i nogle tyske kirkeordninger og hos flere ortodokse teologer, og det fremhæves, at den skarpe pietistiske kritik først og fremmest er bestemt af ændringer i kravet til præstens *habilitas*, således at det nu bliver genfødselen og hvad den kan udvirke, der pointeres. Angående sakramenter og sakramentforvaltning følger pietisterne ortodokse baner, men fraråder f.eks. indgreb af den verdslige øvrighed mod sakramentforagtere. I spørgsmålet om kirketugt kan pietisterne også være tilbageholdende over for mere håndfaste fremgangsmåder, og hvad skriftemålet angår, kan de nok rette en hvas kritik mod de ortodokse, men det ser ud til, at den pietistiske opfattelse af skriftemålets egenart har tydelige forbilleder tilbage til efterreformatorsk tid. Ved at lægge megen vægt på katekisationen indfører pietisterne et nyt element i pastoraltheologien, hvis betydning navnlig var indskærpet af anglikanere, reformerte og reformbevægelsen. Også i den personlige sjælesorg gennemfører pietisterne i den lutherske kirke, hvad der var begyndt andetsteds, og den omfatter ikke blot omsorg for syge, men også sjælepleje, og den har mange facetter, hvor husbesøgenes betydning bliver indlysende. De gudelige forsamlinger kan for pietister blive et frugtbart led af embedsgerningen, hvortil kommer fattigforsorgen, som allerede hos Niels Hemmingsen og Brochmand udgjorde en særlig embedsfunktion, og hvis betydning indskræpes af pietistiske teologer. —

Det benyttede kildemateriale er særdeles omfattende og alsidigt. Forfatteren har anvendt kirkeordninger, kirkeretlig litteratur, dogmatiske værker, periodica, samlinger af prædikener og taler foruden mangfoldige monografier vedrørende pastoraltheologien og dens forskellige dele. Det er værker, som ofte har et betydeligt omfang, og forfatteren har tydeligt nok gjort et stort arbejde for at finde dem frem i danske og udenlandske biblioteker. Vægten er lagt på tysk litteratur fra den lutherske ortodoksi og pietisme, men også flere teologer fra andre kirkesamfund er behandlet. På denne måde inddrages Pontoppidans værk i en sammenhæng, hvor det ubestrideligt hører hjemme i kraft af sine kvaliteter, men der er langt flere danske og norske kilder at tage stilling til, end afhandlingen giver indtryk af – ikke mindst burde Herslebs ordinationstaler og den danske kirkelovgivning være udnyttet bedre. En væ-

sentlig kilde, Erasmus af Rotterdams »Ecclesiastes«, som Pontoppidan selv henviser til, er ikke taget i betragtning. Flere andre værker, ikke mindst af Spener og Francke, er øjensynligt heller ikke anvendt, og nogle er ikke benyttet i den udstrækning, det havde været rimeligt. Alligevel må udvalget anses for at være hensigtsmæssigt, og man må anerkende, at forfatteren har evnet at fremdrage gode og typiske eksempler, og at han er i stand til at skelne mellem de nuancer, på hvis forskydning udviklingen ofte beror.

Det må ubetinget påskønnes, at forfatteren har undgået at fortabe sig i de detaljer, som Collegium Pastorale er fuldt af. Men på den anden side har hans forkærlighed for at beskæftige sig med ideerne og deres udvikling bevirket, at Pontoppidans værk undertiden trænges for stærkt i baggrunden. Således er kap. 5 om præstegerningen mindre udførligt, end man ville vente; det samme gælder behandlingen af prædikenen og de sidste afsnit om forsamlinger og fattigforsorg. Men disse og andre mangler – f.eks. savnes der en oversigt over den hidtidige forskning og et forsøg på en kritisk vurdering deraf, kendskabet til litteraturen om emnet kunne være større og litteraturfortegnelsen mere fuldstændig – kan ikke tilsløre, at der i denne afhandling er givet en overordentlig dygtig redegørelse for væsentlige sider af emnet. Forfatteren har beskæftiget sig intensivt og metodisk med det store og forskelligartede kildemateriale, han er i stand til at arbejde selvstændigt på områder, som hidtil kun er flygtigt berørt, og er fortrolig med mangfoldige emner, som tilsammen giver et indtryk af udviklingen. Hans sprog er tydeligt og sagligt, omend noget tørt, og han kan forme en afhandling, som i det store og hele er veldisponeret. Vi må derfor indstille, at prisen ubeskåret tildeles forfatteren af denne afhandling, og at der ikke uddeles andre belønninger.

Knud Banning.[1]

P. G. Lindhardt.

Bestyrelsen tilsluttede sig ovennævnte indstilling. Forfatteren til afhandlingen mrk. »Veritas et Pietas« viste sig at være stud. theol. *Carl Christian Jessen*. Prisen blev overrakt ham ved en Sammenkomst på »Institut for dansk Kirkehistorie« den 3. marts 1966, hvor bestyrelsen og repræsentanter for pressen var til stede.

[1] Da professor N. K. Andersen havde frisemester i efteråret, indtrådte Knud Banning iflg. bestyrelsesbeslutning i bedømmelsesudvalget.